

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ВІЙСЬКОВИЙ ІНСТИТУТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ БЕЗ МІФІВ:

Генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень

Монографія

за загальною редакцією
кандидата військових наук, старшого наукового співробітника
заступника начальника Військового інституту

Бориса ПОПКОВА

доктора юридичних наук, професора

Сергія ПЕСТКОВА

Київ
Видавництво Ліра-К
2024

УДК 94(477):[355.48:316.64(=161.2)](02)

I-90

*Рекомендовано до друку Вченою радою Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 1 від 21 вересня 2023 р.)*

Рецензенти:

МІЛЬЧЕВ Володимир, професор, доктор історичних наук, професор кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін факультету історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету;

ПЕТРЕНКО Ірина, професорка, докторка історичних наук, завідувачка кафедри педагогіки та суспільних наук ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Автори

Боднарчук О., Вановська І., Караїванов М., Коломоєць О., Коломоєць С., Петков С., Попков Б., Трубочанінов М., Хан Є.

I-90 **Історія України без міфів: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень** : монографія / За заг. ред. Б. Попкова, С. Петкова. Київ: Видавництво Ліра-К. 2024. 280 с.

ISBN 978-617-520-676-8

Історія України протягом останніх століть писалась на догоду імперським політикам. Підміна понять, ідеологічні штампи, політичні темники стали звичним явищем в середовищі дослідників. Унікальні артефакти вивозились до столиці радянських імперії або нищились за для приховування ролі українського народу в розбудові європейської цивілізації. Однак справжні патріоти зберегли історичну пам'ять поколінь, донесли до нащадків правду про славне минуле пращурів. На сьогодні нам потрібно осмислити своє місце в державотворенні на теренах Європейського континенту, усвідомити себе нащадками скіфів, русів, половців, не словом, а ділом розбудовувати козацьку державу, яка славиться високою духовністю та військовою майстерністю.

Коллективна монографія містить творчий доробок вчених різних галузей науки та стане в нагоді усім, хто вивчає проблематику рашизму, гібридних війн, протидію зовнішній військовій агресії та тероризму.

УДК 94(477):[355.48:316.64(=161.2)](02)

ISBN 978-617-520-676-8

© Колектив авторів, 2024

© Видавництво Ліра-К, 2024

Це видання присвячене воїнам Збройних Сил України, які виконують священну місію – героїчно боронять Вітчизну від рашистських загарбників. Під час російсько-української війни відважні військові захищають європейську цивілізацію від хвилі варварства і жорстокості, демонструючи світові непохитну стійкість та самопожертву в обороні, неймовірну доблесть і відвагу під час наступу, вражаючи своєю професійністю та умінням в користуванні сучасною зброєю і технікою.

Складний і звитяжний історичний шлях, яким пройшли українці, гідний великого європейського народу. Війна не повинна залишитись у спадок прийдешнім поколінням. Подвиги героїв, які є взірцем виконання військового та громадянського обов'язку, вписані кров'ю в літопис боротьби українського народу за незалежність, завжди будуть нагадувати нащадкам, якою ціною дістається свобода, як здобувається право бути вільною, самодостатньою нацією.

Слава Україні! Героям слава!

Авторський колектив

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ I Політика радянзації на західноукраїнських землях (вересень 1939 – червень 1941 рр.)	8
§ 1.1. Західна область України у 1939–1941 роках: визволення – возз’єднання – радянзація.....	10
§ 1.2. Радянська влада і населення Західної України після «Золотого вересня» 1939 року.....	32
§ 1.3. Політика радянзації на західноукраїнських землях у галузі освіти та культури у період вересень 1939 – червень 1941 рр.	64
РОЗДІЛ II. Російська православна церква і дипломатія проти боротьби болгарського народу за церковну незалежність від вселенської патріархії (1856-1872)	81
§ 2.1. Російський Синод православної церкви і царська влада проти болгарського руху за церковну незалежність.....	84
§ 2.2. Спроби деяких відомих болгар-русофілів вплинути на російську політику.....	91
§ 2.3. Католицька і протестантська пропаганда під час болгарської боротьби за незалежність церкви.....	95
§ 2.4. Створення Болгарської екзархії в 1870 році.....	101
РОЗДІЛ III. Етносоціальні засади та особливості формування поліетнічного складу населення в Україні	107
§ 3.1. Процес формування поліетнічного складу населення на Південноукраїнських землях до XVIII ст.....	110
§ 3.2. Заснування військових округів у Південній Україні та законодавча політика стосовно військових переселенців у другій половині XVIII ст. на початку XIX ст.	133

§ 3.3. Формування нормативно-правової бази стосовно іноземних колоністів у XVIII – на початку XIX ст.	159
§ 3.4. Фактори формування українського мультикультурного суспільства на Слобожанщині у XIX ст. та міграційні процеси викликані війнами XX – XXI ст.	172

РОЗДІЛ IV. Актуальні питання історії

Центральної України в давні часи	191
§ 4.1. Історичне минуле Олександрійщини (Кіровоградська обл.) за даними підйомного археологічного матеріалу.....	193
§ 4.2. Народні вірування, повір'я та побутова магія у селах східної Олександрійщини (Кіровоградська обл.).....	200
§ 4.3. Історія українського козацтва в українських народних піснях східної Олександрійщини (Кіровоградська обл.).....	208

РОЗДІЛ V. Голодомор на теренах Олександрійщини

та спротив німецьким окупантам	223
§ 5.1. Події Визвольних змагань 1918-1920 років на теренах Східної Олександрійщини (Кіровоградська обл.) у народних переказах та легендах	225
§ 5.2. Голодомор 1932-33 років як цілеспрямована політика комуністичної влади СРСР на теренах України (на прикладі сіл Східної Олександрійщини (Кіровоградська обл.))	231
§ 5.3. До проблеми спротиву німецькому окупаційному режиму у селах східної Олександрійщини (Кіровоградська обл.) (1941-1943 рр.).....	243

ПІСЛЯМОВА	252
------------------------	-----

ЛІТЕРАТУРА	256
-------------------------	-----

ДОДАТКИ	272
----------------------	-----

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	272
--	-----

АВТОРИ	276
---------------------	-----

ПЕРЕДМОВА

Розбудова української держави відбувається у вкрай складних умовах. Керівництво держави, посадові особи органів влади, всі громадяни України виконують складну місію: захищають територіальну цілісність та відстоюють конституційні права і свободи. Безперечно, що передові рубежі європейської цивілізації нині проходять лінією оборони Збройних Сил України. Кожний український воїн нині є втіленням свободи і демократії, а головне вільного козацького духу української нації.

В своєму розвитку людство багаторазово стикалось з проявами ненависті і ксенофобії, расизму і геноциду. Нетерпимість і небажання почути іншого призводили до війн і репресій. Жахливо, що і в XXI столітті людство не змогло вилікуватись від цих хвороб минулого.

Історія відносин між Україною і Московією наповнена конфронтаціями і зіткненнями. Лише у XX столітті теренами Прикарпаття, Наддніпрянщини і Причорномор'я прокотились дві нищівні війни, голодомори та репресії і за кожним з цих явищ стояли представники російської правлячої верхівки. Український народ вижив за нелюдських умов існування, пригнічення та безапеляційного тиску з боку московських правителів.

В сучасних умовах розбудови української держави, в той час коли український народ бореться не лише за свою свободу, а й за цивілізаційні цінності, проти репресивного та тоталітарного, шовіністичного та терористичного угруповання, що захопило владу в Російській Федерації, перед вченими стоїть неймовірно складне і водночас відповідальне завдання – вивчити природу расизма, як суспільно-політичного явища, та надати практичні пропозиції

щодо його викоренення та забезпечення профілактики будь яких проявів ксенофобії.

Створення комплексного дослідження питань пов'язаних з генезою національної стійкості під час російсько-української війни 2014-2023 рр. – черговий виклик невігластву і страху. Наука, мистецтво, культура, журналістика, поезія – найвищі досягнення людства засвідчують, що справедливість і добро переможуть темряву і терор. Розвінчання міфів що століттями плекала російська державно-управлінська наука не лише на часі, а й вкрай необхідна робота. Фейки, брехня, перекручування історії, які продукують московські пропагандисти мають бути куповані вже на цей час, вони не повинні дати метастази.

В Україні протягом останніх десятиліть сформовані потужні наукові школи історії, права, соціології, психології, філології, педагогіки. Хто як не вчені, які присвятили роки свого життя вивченню проблематики становлення та реформування держав, державних інститутів, механізмів правового впливу на процеси, що відбуваються у суспільстві, мають дати відповідь на головне питання, яке стоїть сьогодні перед українським і світовим суспільством: Як стабілізувати суспільно-політичну ситуацію яка склалась в північно-східній частині Євразійського континенту? Бо Світу потрібно вирішити глобальну проблему приведення в адекватний стан Російської Федерації, її політичних лідерів і громадян, які вважають себе вправі нищити інших на угоду своїм ідеологічним штампам.

РОЗДІЛ I

ПОЛІТИКА РАДЯНІЗАЦІЇ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (ВЕРЕСЕНЬ 1939 – ЧЕРВЕНЬ 1941 РР.)

- § 1.1. Західна область України у 1939–1941 роках:
визволення – возз'єднання – радянізація.
- § 1.2. Радянська влада і населення Західної України після
«Золотого вересня» 1939 року.
- § 1.3. Політика радянізації на західноукраїнських землях
у галузі освіти та культури в період
вересень 1939 – червень 1941 рр.

У новітній історії Західної України періоду вересень 1939 р. – червень 1941 рр. належить особливе місце. Передвоєнний період 1939–1941 років ознаменувався приходом на західноукраїнські землі радянської влади. З перших років свого існування Радянський союз вважав землі Західної України, які внаслідок встановлених Ризьким договором кордонів опинилися у складі Польщі, невід’ємною частиною своєї території. Проте правляча верхівка радянського тоталітарного режиму ніколи не полишала планів повернення цих територій під свій контроль для утворення радянського режиму на західноукраїнських землях. Ситуація змінилась на користь сталінської тоталітарної держави після приходу до влади нацистів у Німеччині. Внаслідок таємного підписання Пакту Молотова-Ріббентропа 23 серпня 1939 р. та подальшого розгрому Польщі відбулося звільнення західноукраїнських земель з-під польської окупації та приєднання їх до Радянської України. За офіційною заявою Москви, це мало на меті «взяти під захист українське населення в ситуації розпаду польської держави». Після вступу у вересні 1939 р. на західноукраїнські землі робітничо-селянської Червоної армії відбулися радикальні зміни суспільно-політичного, соціально-економічного, національно-культурного і релігійного характеру. Оволодівши західноукраїнськими землями мілітарно, радянське керівництво почало створювати новий державно-політичний і територіальний статус Західної України, здійснюючи політику не лише формально-юридичного контролю радянської держави окупанта над цією територією, але й рішеннями Народних Зборів Західної України та Верховних Рад СРСР і УРСР, що було проведено з грубим порушенням принципів міжнародного права.

Дослідження проблем окупації Західної України за радянських часів, які називали «золотим вереснем», довгоочікуваним «визволенням», продовжують залишатись актуальними в сучасній українській історичній науці. Одним із його аспектів, що потребує подальшого ґрунтовного вивчення, є радянізація західноукраїнських земель, приєднаних до УРСР унаслідок вересневого «визвольного походу» Червоної армії. Вивченням різних аспектів встановлення радянської влади на західноукраїнських землях 1939–1941 років займалися О. Андрюхів, І. Білас, М. Вегеш, О. Гуменюк, І. Ілюшин, Л. Кравчук, В. Кучер, М. Литвин, О. Луцький, Т. Самсонюк, Н. Сірук, А. Шевченко, Б. Ярош.

§ 1.1. Західна область України у 1939–1941 роках: визволення – возз'єднання – радянізація

Західна Україна будучи складовою Австро-Угорщини та Польщі, з оспорюваної території перетворювалася на арену політичної боротьби, в основі якої лежали інтереси Англії та Франції. Їхня реалізація дозволяла посилити політичний тиск на СРСР. У той же час Німеччина для боротьби з Польщею та Радянським Союзом прагнула використати український націоналізм, а СРСР змушений був боротися з цими державами.

Внаслідок встановлених Ризьким договором кордонів у складі Польщі опинилися мільйони українців, які на більшості території Східної Галичини і Волині мали абсолютну перевагу. Необхідно вказати, що українці, всупереч своїй волі, стали громадянами Польщі, яка зобов'язалася гарантувати їм самоврядування у трьох східно-галицьких воєводствах, права і свободи, захист життя і недоторканність майна. Однак на практиці ці свободи ігнорувалися в результаті дій польського державного апарату. Це проявлялося ось у чому: обмеженні українцям доступу на державну службу; ліквідації українських шкіл і заміни їх на двомовні (утраквістичні); штучній підтримці так званого «сокальського кордону», що розділяв українські землі; дискримінаційним нав'язуванням українцям терміну «русин»; підкреслюванні етнічної окремішності бойків, лемків, гуцулів; обмеженні діяльності загальноукраїнських інституцій; насильницькому окатоличенні українського населення; нищенні православних храмів; насадженні на українських землях осадників; застосуванні щодо українців репресивних акцій (пацифікацій)¹.

Для радянсько-польських відносин міжвоєнного періоду визначальним став Ризький мирний договір, який завершив польсько-радянську війну та розділив українські землі. Ризький договір впливав на долю українського народу до початку Другої світової війни та на характер радянсько-польських відносин.

---

¹ Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. С. 339.

У процесі боротьби Польщі за анексію Східної Галичини характер радянсько-польських взаємин визначався різними підходами радянського та польського урядів стосовно вирішення східно-галицької проблеми на міжнародному рівні, а отже, і визначення східного кордону Польщі. Радянський уряд, враховуючи власні геополітичні плани, виступав проти інкорпорації Східної Галичини до Польської держави, сподіваючись підпорядкувати цю українську територію своєму впливові і використати як плацдарм комуністичної революції у країні Центрально-Східної Європи, зокрема і в Польщу¹.

Польські історики вважають, що період радянської окупації Західної України можна поділити на два відрізки часу. Перший – від 17 вересня 1939 р. і по 31 грудня 1939 р., який характеризувався тим, що нова радянська влада тільки формувалася. Подекуди в суспільному житті були ще помітні прояви колишнього польського державного устрою. Другий – від січня 1940 р. і по кінець червня 1941 р. – був уже часом, коли на Західній Україні повністю панував той самий режим, що й на всій території Радянського Союзу².

На сьогодні загальновідомим фактом є те, що 1939 р. доля Польщі була вирішена двома тоталітарними режимами А. Гітлера та Й. Сталіна. Відмова польського уряду взяти участь у спільному з німецьким військом поході проти СРСР у жовтні 1938, а пізніше у січні 1939 рр. стала однією з формальних причин початку операції «Вайс» – нападу на Польщу. Очевидно, що остання мало цікавила Гітлера як компаньйон – вона була одним із етапів експансії в напрямку СРСР. Зі свого боку, в результаті ліквідації Польської держави офіційна Москва реалізувала свій план розширення соціалістичного ладу на нові території³.

---

¹ Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. С. 351.

² Яровий В., Люшин І. Польське підпілля на території Західної України в 1939–1941 рр.: Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 21–22 листопада 1996 р. Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 265.

³ Самсонюк Т. М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939–1941 рр.): дис... к-та істор. наук: 07.00.01 / Самсонюк Тетяна Миколаївна; Нац. універ. «Острозька академія». м. Острог. 2015. С. 43.

Першу радянізацію західноукраїнських земель проводили ще до їх офіційного входження до складу СРСР. Спочатку встановлювався військовий контроль над регіоном, що називався «визвольним походом». Західноукраїнські землі стали об'єктом торгу при розділі території Польщі. Відповідно до договорів між Німеччиною та СРСР від 23 серпня 1939 р. і 28 вересня 1939 р. та таємних протоколів до них західноукраїнські землі відійшли до Радянського Союзу. Відтак відбулися радикальні зміни суспільно-політичного, соціально-економічного, національно-культурного і релігійного характеру¹.

Радянсько-німецькі договори 1939 р., як і наступні дії їх творців, мали відверто агресивний імперський характер. Вони не були просякнуті турботою про долю українського народу, не несли свободи населенню Західної України. Це була злочинна змова найреакційніших у Європі тоталітарних політичних режимів. Кремлівський вождь Й. Сталін вирішував питання аж ніяк не української, а російсько-імперської соборності².

Відтак, у цей час перед СРСР стояло завдання будь-що-будь відсунути початок війни і зміцнити західні кордони. Для цього потрібно було активізувати політику щодо Західної України, яка ставала плацдармом політичної боротьби між Польщею, Німеччиною та СРСР.

Оскільки реальними ворогами незалежності польського і українського народів були ті самі сили, поляки, що боролись за відновлення своєї держави, і незалежницькі течії в українському суспільстві мали всі підстави прагнути до союзу. Однак, як відомо, не тільки не дійшло до реальної співпраці (певні кроки в цьому напрямі були епізодичними і, як правило, засвідчили неадекватне розуміння політичних перспектив обома сторонами), а, навпаки, вибухнув кривавий польсько-український конфлікт на західноукраїнських землях, який включив не лише бої між українськими

---

¹ Міщанин Василь. Радянізація Закарпаття 1944–1950 рр.: Монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 56.

² Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. С. 338.

і польськими озброєними формуваннями, але й злочинні примусові вигнання та екстремізацію мирного населення¹.

Наврядчи можна сумніватися, що безпосередньою причиною непримиренності позицій політичних провідів обох народів, як і значної частини громадян, був намір польського уряду, підтримуваного в цьому більшістю суспільства, включити до Польської держави землі, на яких поляки були меншістю. Така орієнтація польського керівництва була зумовлена переоцінкою ним власних можливостей і недооцінкою сили угруповань, які протистояли планам включити українські землі до Польщі. Прагнення поширити свою територію за рахунок сусіда, якого вважають нездатним оборонятися, було донедавна загальноприйнятою засадою політики (щойно в наш час, як здається, більшість цивілізованих держав відмовились від таких зазіхань), тому не можна польську політику періоду війни вважати виявом якогось специфічно польського експансіонізму. З іншого боку, для українських незалежників пріоритетом не була «ворожнеча до всього, що польське» – протистояння Польщі стало політичним завданням лише остільки, оскільки польська політика була ворожа ідеї самостійності й цілісності України. Однак більшість українських керівників теж не усвідомила того, що перспектива встановлення надовго більшовицько-російської гегемонії у Східній Європі визначає необхідність ставлення до Польщі як до стратегічного партнера. Інша річ, що і при наявності доброї волі до згоди, українцям було б важко домовитися з польськими лідерами, які не вважали українців рівноправним і важливим для Польщі партнером².

Потрібно відмітити, що «в умовах активного розігрування Радянським Союзом і Німеччиною «української карти», польське ке-

---

¹ Ісаевич Я. Українсько-польські взаємини періоду другої світової війни: інтерпретації істориків і політиків: Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Івано-Франківськ. 21–22 листопада 1996 р. С. 5.

² Ісаевич Я. Українсько-польські взаємини періоду другої світової війни: інтерпретації істориків і політиків: Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Івано-Франківськ. 21–22 листопада 1996 р. С. 6.

рівництво злочинно ігнорувало будь-які спроби досягнення польсько-українського порозуміння в Західній Україні. Перебуваючи на порозі війни, польський уряд спільно з «кресовими» організаціями розпочав масові репресивні акції проти українських інституцій та членів українського громадянського суспільства. Польська поліція закривала українські товариства, проводила арешти громадських і політичних діячів. Найбільше переслідувалася ОУН¹.

Разом з тим, «офіційна Варшава, як зазначають польські дослідники, вважала існування багатьох українських політичних партій та організацій позитивним явищем. Політичні та ідеологічні розбіжності між ними були настільки великими, що для польських властей вони не становили небезпеки як єдина і згуртована сила. Це, своєю чергою, давало змогу Варшаві застосувати принцип «розділяй і володарюй». Але разом з тим, як засвічували події, польська сторона відверто ігнорувала будь-які спроби українських політичних сил вибороти автономію у складі Польської держави»².

Антиукраїнські дії польських властей посилювали напругу в українсько-польських взаєминах, засвідчували повне ігнорування Варшавою запропонованих українськими політичними силами принципів партнерства. Коли 22 квітня 1939 р. українські представники висунули вимогу про те, що Польща згідно зі своїми міжнародними зобов'язаннями повинна надати українським землям територіальну автономію, то польський прем'єр-міністр Ф. Славой-Складковський безапеляційно заявив: «Автономії ніхто вам в Польщі не дасть». Це породжувало в українському суспільстві сумніви щодо порозуміння з Польською державою³.

---

¹ Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. С. 333.

² Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. С. 333.

³ Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. С. 333.